

BLACK, Alistair – PEPPER, Simon – BAGSHAW, Kaye
 Books, buildings and social engineering : early public libraries in Britain from past to present / Alistair Black, Simon Pepper, Kaye Bagshaw. – Farnham ; Ashgate, 2009. – XIX, 465 p.
 ISBN 978-0-7576-7207-4

A brit közkönyvtárak építészeti múltja és jelene:

széljegyzetek Black, Pepper és Bagshaw monográfiájához

„Prospero: *For me ... my library was dukedom large enough*”
 „Kinek könyvtáram épp elég királyság”
 (W. Shakespeare: Vihar, I/2. Mészöly Dezső ford.)

A kötet születése, szerkezete és szerzői

A negyven éve működő *Ashgate* kiadó (angol és amerikai központtal) évente több mint hétszáz tudományos művet jelentet meg elsősorban a társadalom- és humántudományok köréből. Köztük számos, a könyvtár- vagy könyvtudomány érdeklődési körébe tartozót is. (Utóbbira példa: 2010 első felében látott napvilágot egy öt kötetes alapmű a „nyugati” könyv történetéről i. sz. 400-tól napjainkig.)*

A közkönyvtárak az elmúlt évtizedben több szempontból is a brit szakma, sőt a közélet érdeklődésének előterébe kerültek. 2000-ben megünnepelték a Viktória királynő által 1850 augusztusában aláírt első közkönyvtári törvény 150 éves évfordulóját (a megemlékezések fővédnöke Károly herceg, a trónörökös volt). Hangosak a szakmai, kormányzati és sajtóterek a közkönyvtár jövőjének keresésétől: számos rendkívül érdekes elemzés készült, sok fontos anyag látott napvilágot (köztük egyesek a világhálón is elérhetők). Erről esetleg egy más alkalommal érdemes lesz szólni. A visszatekintés viszont azért is fontos, mert enélkül aligha értjük a jelent, s kevésbé pontosan láthatjuk a jövő körvonalait.

A most ismertetésre kerülő monográfia előkészítése – mint arról a bevezetés beszámol – közel húsz évvel ezelőtt kezdődött az 1877-ben alapított angol könyvtáros egyesület (mai utód: CILIP) könyvtártörténeti bizottságában (Library History Group). Az el-

* The History of the Book in the West: A Library of Critical Essays .
 Series editor: Alexis Weedon, Ashgate, 2010. 5 vol.

telt időben igen fontos munkát végeztek, például feltérképezték az 1850–1939 közt létesült – és még megtalálható – brit közkönyvtári épületeket (ezek tekintélyes, mintegy kétharmad része ma is könyvtárként funkcionál). E felmérés könyvtárépítészeti adatbázist eredményezett, amelynek kivonatos közlése a kötetben is tanulmányozható. A kötet fő tárgya egyben e kilencven év, bár az utolsó fejezet *mai* kérdésekre is kitér (így egyedül az 1939–1979 közti időszak nem kapott helyet). Fontos kortörténeti adalék, hogy a viktoriánus korszak újabban észlelhető felértékelődése is segítette a kötet létrejöttét (korábban az akkori építészet számos művét egyszerűen ósdinak minősítették).

A kötet szerkezete egyszerre bonyolult és világos. A 465 oldalból a függelékben található könyvtárépítészeti adatgyűjtés pontosan 85 oldalt foglal el. 28 oldalon kitűnő bibliográfia tanulmányozható (közel negyedfélszáz tétellel), s e tanulmányozás megmutatja, milyen mélyek és erősek a brit könyvtáros szakma építészeti gyökerei. Már a 19-ik század utolsó harmadában, majd a 20-ik század elején is születtek fontos idevágó írások, könyvek (*Thomas Greenwood: Public libraries*, 1894; *F. Burgoyne: Library construction, architecture, fittings and furniture*, 1905. stb), valamint a kor számos könyvtári és építész folyóirata (*The Architectural Review*, *The Builder* stb.) is visszatérően foglalkozott a könyvtárépítés kérdéseivel.

A kötetben 155 illusztráció kapott helyet: ezek döntő többsége könyvtárépület metszetét, fényképét és/vagy alaprajzát kínálja. A szöveg (az előszót, a bibliográfiát, az adatbázist, s az angolszász kiadásokban nélkülözhetetlen tárgymutatót leszámítva) négy nagyobb egység kilenc fejezetére tagolódik. A fejezetek szerves része az igen alapos jegyzetapparátus (hozzávetőleges pontosságú számolgtatás alapján: 280 szövegoldalhoz 65 oldal jegyzet társul).

A kötet spiritus rectora bizonyára *Alistair Black* (a könyv készítésekor a Leeds Metropolitan University, újabban a University of Illinois at Urbana-Champaign professzora) volt. Ő az új angol könyvtártörténet-írás vezető alakja (*A new*

history of the English public library: social and intellectual contexts, 1850–1914, 1996.; *The public library in Britain 1914–2000.*, 2000.): a hagyományos lineáris-leíró történet helyett *társadalom- és eszmetörténeti* kontextusban tárgyalja a könyvtárak múltját. Vagyis nem belülről néz kifelé (az intézményben ekkor és ekkor ez és ez történt), hanem kívülről néz a (köz)könyvtárra: a fenntartó és használó társadalom működése, anyagi és szellemi folyamatai hogyan formálták a könyvtárakat és szolgáltatásaikat. Innen érthető a főcímbe emelt *social engineering* kifejezés: ezt magyarul inkább csak körülírni tudom. *A Karl Popperhez* köthető kifejezés arra utal, hogy a társadalom tudatosan igyekszik saját előrehaladását tervezni és kivitelezni, és e számos téren megnyilvánuló törekvés lényegileg befolyásolta a közkönyvtár kibontakozását is. Black – saját alapvető és megkerülhetetlen monográfiái mellett – a pár éve megjelent, három vaskos kötetre tagozódó brit könyvtártörténeti szintézis (*Cambridge history of libraries in Britain*, 2006., közel 2100 oldal) harmadik kötetének (időben: 1850–2000) társszerkesztője és fontos szerzője, emellett szélesebb körben ismert úgy is, mint az IFLA könyvtártörténeti szekciójának 2003 óta működő elnöke, s egyben a brit *Library History* című szakfolyóirat szerkesztője. A nagy könyvtártörténet is megérdemel egyszer egy hazai misét (a FSZEK-nek köszönhetően olvasható itthoni berkekben is). *Simon Pepper* a Liverpool University építészettörténész professzora, aki az említett három kötetes brit könyvtártörténet harmadik kötetében terjedelmes könyvtárépítészeti tanulmányt közölt (ő mostanában került nyugállományba). *Kaye Bagshaw* az egész projekt operatív szervezője, egyben gyakorlott építészeti szakkönyvtári ember. A könyv önminősítése: a brit közkönyvtár-építészet *első összefoglaló monografikus* feldolgozása.

Szemlélet, témák, megközelítések

Az angolszász közkönyvtár sajátos levegőjű korszakban indult „világhódító útjára”(de ki tudta

ezt akkor?)...A brit parlamentarizmus a 19-ik század harmincasas éveitől különösen aktív volt egy jól működő modern társadalom létrehozása érdekében. Az elit büszke volt a birodalomra, annak iparára, kereskedelmi-üzleti teljesítményére: nem véletlenül nyűgözte le mindez a mi Széchenyi Istvánunkat. Városi törvényt alkottak az új önkormányzati szellem előkészítésére, a városok szerepének kibontakoztatására, szociálpolitikai törvények születtek, múzeumok és közkönyvtárak megteremtését segítették. A kötet első fejezete ennek a szellemiségnek sok összetevőjét körvonalazza, a *John Stuart Mill* nevéhez kötődő utilitarista filozófiától a számos gyökérből sarjadó idealisztikus filantróp eszméig (utóbbiak azt várták el a tehetősöktől, hogy mindenkit segítsenek hozzá a társadalom lehetőségeinek eléréséhez). A „divatszóvá” váló polgár, a *polgári* (civic) kifejezés pedig tartalmazta azt az elvárást, hogy a polgár a *közöségért*, annak hasznára (is!) tevékenykedjen, főként a közszolgáltatások kiterjesztése révén. A közkönyvtár létesítése mégis igen döcögösen indult az ötvenes években.*

A törvényt sokszor kellett módosítani, míg végül a kilencvenes évekre már minden korlátozás nélkül lehetett települési közkönyvtárat létesíteni (megszűnt a lakossághatár, lehetett végre az adózásból befolyt összeget állománygyarapításra is költeni stb.).

A kötet érdekes adata, hogy az 1850 és 1883 közti években évi átlagban csupán 2,4 új könyvtárat létesítettek, míg a következő időszakban (1919-ig bezárólag) e szám 20-ra ugrott, majd a két világháború közt évi 15,5-re mérséklődött. A második korszak sikerszeriája nem választható el a bőkezű adományozók hozzájárulásáról. *Andrew Carnegie* csak egy volt a sok közül: a híres londoni múzeumnak nevet adó *Henry Tate*, továbbá *John Passmore Edwards* és még sokan áldoztak igen komoly összegeket közkönyvtárakra. (A kötet gondolatait itt kiegészíteném azzal, hogy az *unitárius* vallás is jelentékeny

szerepet játszott ezen emberbaráti szellem terjedésében: a manchesteri közkönyvtár 1852-es ünnepi megnyitására szónokló *Charles Dickens-től* és számos íróbarátjától egészen a mai *Tim Berners-Lee-ig*.)

A közkönyvtárak létesítésének és építésének háttérül szolgáló társadalmi-szellemi-kulturális folyamatok bemutatása után következik a kötet három kronológiai fejezete. E három fejezet a közkönyvtári fejlődésben releváns korszakok (1850–1883, 1883–1919, 1919–1939) könyvtári építészettét veszi górcső alá. Ezen időrendi áttekintések után következik három tematikus fejezet (a szabadpolcos forradalom, a gyermekkönyvtárak, a könyvtár mint emlékmű és üzem). Végül a kilencedik fejezet a maig erő múlt örökségét, jövőnek szóló üzenetét igyekszik feltárni. Mindebből máris kitetszik, hogy nem valami hagyományos, mindent felölelő, minden részletre kitérő monografikus szemlélet érvényesül, hanem inkább sajátos mozaikokból építkező elgondolás. Hazai analógiával: a *Szegedi-Maszák Mihály* és csapata által készített új szintézis (*A magyar irodalom története*, 3 kötet) sem a hajdani „spenót” kvázi mindentudását akarta imitálni, hanem valóságos mélyfúrásokkal (műközpontú elemzésekkel) mutatja egy nemzeti irodalom fejlődési vonalát. Innen kölcsönzött szójátékkal így azt is mondhatjuk, hogy a monográfia a brit könyvtárépítészetnek nem monolit és extenzív történetét, hanem „*történeteit*” nyújtja olvasójának.

Könyvtárépítészet a 19. század közepétől

Az 1850-es közkönyvtári törvény megszületését szinte azonnal követte egy kitűnő segédlet kiadása. A két *Papworth* fivér – már apjuk is neves építész a kornak – 1853-ban adta ki az újonnan létesítendő művészeti galériák, múzeumok és

* Ld. erről a recenzens egy korábbi írását a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* 2003. novemberi számában 37–54. p. <http://epa.oszk.hu/01300/01367/00047/pdf/03historia.pdf>.

könyvtárak építését-tervezését segítő munkáját (*Museums, libraries ... public and private: their establishment, formation ... and architectural construction*). Ekkoriban három nagy példa nyugozta le a figyelmet. Az 1851-es londoni világkiállításra készült vastraverzes Kristálypalota mintájára elkészült Párizsban a *Bibliothèque Sainte-Geneviève*, ahol a hatalmas olvasóteremben (http://www.greatbuildings.com/buildings/Biblio_Ste_Genevieve.html) 400 olvasói hely várta az érdeklődőket, miközben a roppant terem falait két szint magasasságban könyvállványok borították (tervezte *H. Labrousse* 1843-ban, kivitelezés 1845–1851-ig). Hasonlóan nagy szakmai és közérdeklődést váltott ki a *Panizzi* által elképzelt grandiózus, kör alakú olvasóterem a *British Museum* könyvtárában (http://en.wikipedia.org/wiki/British_Museum). A szakmát szinte sokkolta, hogy itt az akkor félmillió állományból példátlan módon 80 ezer kötetet szabadon használhatott minden olvasó. (Panizzi egyébként már 1845-ben létrehozta első vasállványos könyvraktárát.) A harmadik, a szintén az ötvenes években megépült *Boston Public Library* (Boston, Boylston Str.; http://en.wikipedia.org/wiki/Boston_Public_Library), ennek háttéréül a már 1848-ban – először a világon – megalkotott Massachusetts állami könyvtári törvény szolgált.

Az első brit közkönyvtári épületek erős historizáló hatást mutattak. Az antik Vitruvius és reneszánsz követője, Palladio nyomán a (*neo*)klasszikus stílus nagy korok kiemelkedő épületeihez kapcsolta az újakat, evvel is erősítendő tekintélyüket. A liverpooli nagy könyvtár (Liverpool Brown Free Library and Museum http://en.wikipedia.org/wiki/Liverpool_Central_Library) és környezete (művészeti múzeum, 1200 személyes előadóterem stb.) szándékosan az ókori *Forum Romanum*-ot akarta imitálni. Ide kapcsolódható Sunderland városi könyvtára is.

Másrészt a *gótikus* („egyházi”-nak is nevezték akkortájt) stílus is hódított (Derby, Blackburn stb.). Erre a londoni parlamenti épület (1840, A. Pugin és Ch. Barry tervei alapján) is hatá- sos mintát kínált, melyet épp azért választottak,

mert a neoklasszikus stílus (a washingtoni Fehér Ház és a Capitolium okán) „forradalmi” (!) minősítést kapott ideát a harmincas-negyvenes években. De bármilyen stílus is adta az indítást, meghatározó sajto- ságként minden könyvtár- épületet igyekeztek kívül is és belül is minél jobban feldíszíteni. Nagy alkotókról készített reliefek és más megoldások hirdették: a tudás viszi előre a világot. „A tudás hatalom”, a „Le- gyen fényesség” – ezek voltak a kor sztereotípiái a könyvtár szerepének érzékeltetésére (utóbbi épp A. Carnegie jelszava volt).

Funkcionálisan a kor könyvtára igyekezett mindennek kijelölni a pontos helyét. Hogyan lehet bejutni a könyvtárba, mi érhető el először (általában a hírlapolvasó), hol működik az olvasóterem ellenőrzése, hogyan biztosítanak külön- külön elhelyezést az olvasóterem és kölcsönzés számára stb.? Az első évtizedekben inkább a *helyben olvasást* preferálták, ennek megfelelően az olvasótermek voltak valóban tekintélyesek, ezek kapták az elegánsabb, látványosabb (eset- leg emeleti) elhelyezést, vagy épp követték a korábbi századok nagy *teremkönyvtárainak* hagyományát (ez köztudottan a Habsburg II. Fülöp által az 1560-as években Madrid mellett elkezdett *El Escorial* könyvtárától veszi kezdetét).

Egyik legfontosabb építészeti kérdés ekkoriban a tűz veszélyének csökkentése volt (a korábbi londoni parlamenti épület is tűz áldozata lett), ezért általában nem vezették be a városi gázt, vagyis a könyvtárak estére bezártak, mert csak természetes világítás volt biztosított.

A nagy hullám (1883–1919)

1883-ban *Carnegie* hazalátogatott skót szülővá- rosába, Dunfermlinbe, s ottani adományait most közkönyvtárral tetézte. A vas- és acélgyáros igazában 1901-ben, egy sikeres tőzsdei műve- llettel sokszorozta meg addig is multimilliomos vagyonát. A 20-ik század első évtizede Carnegie évtizede. Modellje: ő adta az építkezésre a pénzt, ha a város vállalta a könyvtáros foglalkoztatását és a gyarapítási keretet.

De a nyolcvanas évek nagy eseménye *Viktória*

királynő uralkodásának 50-ik évfordulója volt (1887). Ez soha nem látott aktivitást váltott ki mind a városok, mind az adományozó gazdagok körében. *W. E. Gladstone* (1809–1898, négyszeres miniszterelnök) 1891-ben egy londoni közkönyvtár avatásán az elmúlt éveket kiemelkedőnek nevezte: 1887-től csupán négy év alatt rekordszámban, 77 helyen döntöttek közkönyvtár létesítéséről (épp ennyi készült az első 33 évben). Ehhez már a pénz és jó szándék mellett könyvtárosi és építési tudásra is szükség volt. Egyik gyakran szereplő építész *G. W. Browne*: sok egyéb mellett a jelentős edinburghi könyvtárépület kapcsolódik tevékenységéhez. A már említett filantróp *Passmore Edwards* tulajdonában lévő *The Building News* szerkesztőjeként érdekelt *M. B. Adams* fél tucat könyvtárat tervezett, s orgánuma minden más szaklapnál több teret szentelt a témának: például a lap 1890. júniusi számában több variációt közölt az általa javasolt könyvtári alaprajzokból. Nagy hírnévre tett szert *G. Hoskins* darlingtoni könyvtárépülete (1885), melynek alaprajza egy 80%-ra kinyitott könyvre emlékeztet. A kor gyakran kötötte össze a könyvtár létesítését más kulturális intézményével: gyakran egy-egy épület földszintjét a könyvtárnak – mint leglátogatottabb célpontnak – szentelte, miközben az emeleten múzeum, kiállító – vagy előadóterem kapott helyet (Worcester, Swansea stb.)

Dr. A. Carnegie, ki legjobban így szerette magát nevezni, hisz tucatnyi helyen kapott díszdoktorságot – s még Winston Churchillnél is több város díszpolgára lett –, a 20-ik század elején indította be „tömeges” könyvtáralapítási programját. Ehhez egyrészt kellett egy zseniális organizátor, aki *John Bertram*, Carnegie magántitkára lett, másrészt követhető szakmai irányelvek. 1911-ben jelent meg először ez a kiadvány (*Notes on the erection of library buildings* – sic!). Nagy-Britanniában összesen 362 Carnegie-könyvtár létesült: ezek zöme a század első évtizedében lett tervezve és kivitelezve. Megváltozott az adományozó szerepe is: korábban gyakran a legapróbb részleteket is vele kellett egyeztetni, most ezen irányítási funkciókat érdemi szakbizottságok vették át.

Új kor, új megoldások

Lloyd George miniszterelnök már 1917-ben arra figyelmeztette honfitársait, hogy a háború után egy új Nagy-Britannia fog kialakulni: újfajta termelés és kereskedelem, s általában új életfeltételek érvényesülnek majd minden téren.

Az 1919–1939 közti korszak könyvtárépítészetével foglalkozó ötödik fejezet három részkerdesre koncentrálna. Először röviden megvilágítja a londoni kerületek kitartó harcát saját, célirányosan épített könyvtárukért (Bethnal Green, Camden, St Pancras, Paddington stb.).

Különleges élvezetet nyújt a fejezet igazi nyeregsége: a két évtizedig tartó harc története *Anglia legnagyobb* közkönyvtári épületéért, a *Manchester Public Library* (MPL) újjászületésért. Aki ismeri *Katsányi Sándor* máris nyugodtan klasszikusnak minősíthető monográfiáját a Fővárosi Nyilvános Könyvtár megteremtéséről, az értékelni tudja ezt a tömör húsz oldalas *sagát* a MPL gazdáinak és felelőseinek – polgármester, szakbizottsági vezető, könyvtárigazgató, városi főépítész, tervező, kivitelezők stb. – sziszifuszi, de végül győzelemre vitt küzdelméről. Hol a pénz hiányzott, hol a telken kellett vitatkozni, hol a könyvtári funkciók váltottak ki vitát, hol vetélytárs kulturális intézmények veszélyeztették a könyvtár megálmodott pozícióit... De végül győzött a gondolat, és számos angol és amerikai könyvtár működésének, technikai megoldásainak tüzetes vizsgálata alapján korszakos mű nyert megvalósítást (http://en.wikipedia.org/wiki/Manchester_Central_Library). A tudás Pantheonja született meg, s a gigantikus kör alakú olvasóterem köré és alá szervezett raktárak, különgyűjteményi olvasóterem impozáns együttesét 1934 júliusában V. György király részvételével avatták fel (http://www.manchester.gov.uk/info/500138/central_library/1212/history_of_central_library/4). Csupán két adalék illusztrációként: 56 km-es polrendszer kínált évtizedekig elég raktári helyet, a személyzetnek külön étkezdét rendeztek be. Érdemes még megemlíteni az előkészítés és tervezés időszakában az új könyvtár funkcionális

tervezéséért felelős könyvtárigazgató nevét: ő volt *Louis Stanley Jast*, aki megszállottan hirdette elgondolásait, és semmi sem tántorította el legjobb meggyőződésétől (1931-ben adta át helyét utódjának, mikor már véglegesítették a tervet és folyt a kivitelezés). Jast a két világháború közti angol közkönyvtárügy maradandó alakja, akinek szakmai írásai (*The library and the community*, 1939. stb.) is fontosak.

A fejezet további része számos kisebb városi és városkörnyéki könyvtárépület születését taglalja. Ezek funkcionális sajátossága a szabadpolcos elhelyezés térhódítása. Építészetileg hatott a modernizmus, egyebek mellett a weimari Bauhaus szemlélete is, – vagy ennek valamiféle elegye historizáló tendenciákkal. Megjelent – skandináv hatásra – a minden cicomától mentes téglaborítás. Először próbálkoztak olyan modern törekvéssel, mint a könyvtárnak a város legforgalmasabb közlekedési-üzleti csomópontba történő telepítése.

Tematikus fejezetek: szabadpolc, gyermekkönyvtár és egyebek

A múlt századforduló előtt a brit közkönyvtár már forgalmas üzemmé vált. Ehhez alig alkalmazkodott a technológia, bonyolult rendszerekkel (indikátor stb.) kellett az olvasónak tudomást szerezni arról, hogy a kívánt könyv (ekkor még általában egyetlen kötet kölcsönzését engedték meg) elérhető-e? A kilencvenes évek közepén pár helyen megkezdték a múlt lebontását, s az olvasónak lehetővé tették a szabad válogatást, azaz a szabadpolcos kiszolgálást. Néhol ennek helyszüke volt az oka, de mihamar kiderült, hogy az idevágó amerikai gyakorlat sokkal többet ígér: hisz ilyen módon az olvasó tényleg választási lehetőség birtokában dönt a kölcsönzendő kötetéről. Különösen megemlítendő *James Duff Brown* szerepe, aki az 1893-as amerikai világkiállítás kapcsán hosszabb tanulmányt tett az óceánon túli könyvtárakban, s személyesen tapasztalhatta meg az új rendszer előnyeit. A

következő bő másfél évtizedben Angliában ádáz vitát kavart a téma: a hagyományos könyvtár mellett kardoskodók gyakorta névtelenül (ld. a mai blogos hozzászólók egy részét!) a végítélet-ről kezdtek beszélni, karikatúristák ábrázolták úgy az új szolgáltatást, mint valami öskáoszt (223. p.), ahol minden elromlik, az emberek egymás kezéből tépik ki a könyveket, amelyek hamar áldozatul esnek a beláthatatlan veszélyekkel járó újításnak. A higgadtabbak végiggondolták a folyamat következményét: ha az olvasók közelébe akarjuk helyezni az állomány érdemi részét, akkor más térszerkezet kialakítására lesz szükséges. Megnövekszik az olvasók által elérhető állomány, az olvasók száma, következésképp az eddig – az olvasótermekhez viszonyítottan – mostohagyerek szerepre kárhozott kölcsönzési részleg lesz a meghatározó, téginyét tekintve. A tanulmány aprólékos gondnal, számos akkori idézettel érzékelteti a kitaró és példátlanul heves vita folyamatát (hová lett az angol „hidegvér”?).

1907-ben *A. Champney* építész könyvtártervezési könyve (*Public libraries: a treatise on their design...*) már józan hozzáállással mutatta be az előnyöket és a lehetséges hátrányokat. Az építészek egyébként egészen a harmincas évekig elvitáztak a szabadpolcos rendszerről, mikor a könyvtárosok körében már rég elcsitul a háborúskodás. Végül is a könyvtárak döntő többsége a háború után, a húszas években alakította át működését az új rendszer kívánalmai szerint.

A tizenkilencedik század folyamán nagyot változott a gyermekekről kialakított felfogás: az eredendően ördöginek tartott korábbi gyerek képe átadta helyét egy realistábbnak, a gyermek sajátosságait tanulmányozó nézetnek. A század közepére a gyermekirodalom is lendületes fejlődésnek indult. A század utolsó harmadára az amerikai kontinensen a gyermekkönyvtári munka fokozatosan elismert, fontos és speciális területnek kezdett számítani, s ezt – ismét – a brit szigeteken sem lehetett tovább ódázni. A gyermekkönyvtári olvasóterem ezzel együtt sokáig alig különbözött látványát tekintve egy osztályteremtől: asztalok és székek mértani rendben. Az

addig a felnőtt részleget látogató 14–15 évesek „nyomása” is hozzájárult, hogy nekik való megoldást találjanak (hisz így nem zavarják többé a felnőtteket). A világháború előtt Cardiff és még néhány város könyvtára kezdte el a gyermekkönyvtárat olyanná alakítani, amire manapság is gondolunk e fogalom kapcsán: tágas terek, jó megvilágítás, színes berendezés, kellemes, élénk színű díszítések. E mozgalom egyik kiemelkedő alakja, B. Sayers később minderről könyvet adott ki (*A manual of children's libraries*, 1932.).

A tematikus sorozat záró láncszeme egy máig élő probléma felvillantására vállalkozik: a könyvtárépület valakinek vagy valaminek az emlékműve legyen, vagy (inkább) funkcionális sajátosságai révén töltsse be hivatását. A cím metaforikus: *A könyvtár mint emlékmű és gép(ezet)*. Az „emlékművet” eleinte különösen a nagylelkű és narcisztikus hajlamú adakozó kívánta meg (pl. Derbyben egy kiváló sörfőző adott pénzt a könyvtárra, s lett abból méretes gótikus építmény). Azután a könyvtári szakértő panaszkodhatott, hogy a vastag gránit ablakkeret, meg a sok díszes vasrács következtében örök félhomály uralkodik a könyvtárban... Másutt a pusztán formális monumentalitás nehezítette meg az érdemi könyvtári feladatok teljesítését. A nevesített adakozókon túl a polgári büszkeség általában is hajlamos volt ilyen megközelítésre: nézzétek, mi (!) milyen nagyot, következésképp örökérvényűt alkottunk! (Ismerős történet: száz éve egy hazai városban az építész csupán egy konkrét elvárással szembesült: az általa tervezendő színházépület legalább 10 m²-rel legyen nagyobb a szomszéd megyeszékhely színházánál.) A 20. század elején már volt olyan elképzelés, hogy egy gyár vagy üzem olyan pontosan legyen megtervezve, mintha gép lenne, ahol minden rész elősegíti az egész hatékony működését. Ezt a megközelítést érdemes volt átvinni a könyvtárépületek értékelésére, írják a kötet szerzői. Távolabbi példaként hivatkoznak a száz éve épült (megnyílt 1911-ben) *New York Public Library* nevezetes épületére az 5-ik sugárúton. (Hadd tegyük hozzá, hogy *Gulyás Pál* itthon szinte azonnal részletes tanulmányban elemez-

te ennek építészeti sajátosságait.) Ráadásul az amerikai könyvtárak hajlamosak voltak a legújabb technikai újításokat azonnal alkalmazni a könyvtárakban, kiváltva ezzel európai kollégáik csodálatát (például egy norvég könyvtáros írt a *Library Association Record* hasábjain a *Philadelphia Public Library* által alkalmazott kommunikációs és szállítási novumokról). Már a huszadik század eleji könyvtárépítési kiadványok is bő terjedelemben ecsetelték a hatékony könyvtári elrendezés és a célirányos berendezések előnyeit. A 19. század utolsó harmadában a liverpooli városi könyvtár olvasóterme (Picton Reading Room) aratott nagy elismerést (Sir James Picton a könyvtári felügyelő bizottságának elnökeként múlhatatlan érdemeket szerzett). Itt már leküzdötték a tűzveszély iránti félelmet, s először vezettek be elektromosságot világítás céljából (1879). Az újságok persze rögtön a tudás fényének gyors terjedéséről cikkeztek... Később az általunk már tárgyalt Manchester Public Library grandiózus épülete váltott ki ilyen eufóriát (1934).

Új és régi: a kötet zárógondolatai tradícióról és modernitásról

Nevezetes könyvtárépítészeti vitát váltott ki a *British Library* (BL) 1997-ben elkészült új épülete (London, St Pancras kerület, Euston Road, tervezője: Colin St John Wilson, képek – http://www.e-architect.co.uk/london/british_library.htm), amely egy nagy múltú vasútállomás és egy új hotel szomszédságában kapott helyet. Még az építészet iránt különösen fogékony Károly herceg is csípőset mondott: szerinte az emberek a hotelt fogják könyvtárnak vélni, minthogy a könyvtár inkább néz ki egy titkosrendőrségi főiskola székházának... A könyvben „futuristának”, jövőbe szaladóknak nevezett nézet képviselői viszont ezt mondták: minek ekkora épület a nyomtatott könyvnek, mikor már a digitális művek korszakába lépünk?! Az élénk társadalmi vita jó alkalom a tradíció, a historizmus

illetve a modernizmus közti feszültség érzékel-
tetésére. Azok, akik Wilson épületével a párizsi
„Mitterand-piramist” állították szembe, mint
követendő példát, épp arról feledkeztek meg,
hogy a londoni épület minden ízében funkcioná-
lis célokat követ (tegyük hozzá: hasonlóan a
majna-frankfurti nemzeti könyvtárhoz), ami a
párizsi négytornyú csodáról épp nem mondha-
tó el. A BL voltaképp két épület: a vöröstéglás
külső jól illeszkedik a környezethez (s tipikus
angolnak minősíthető, ha a nagy egyetemekre
utalunk), miközben az enteriőr a maga sajátos
modernista-minimalista grandiozitásával egyben
adózik a tradíciónak is (a hatszintes üvegtorony-
ban kiállított 18-ik századi királyi könyvtár stb.).
Ne feledjük, a BL körüli vitákat – nem utolsó-
sorban – a kolosszális beruházási kiadások is
fokozták ...

A brit közkönyvtárak (legalább *négyezer* épület)
változatlanul óriási érdeklődésnek örvendenek
(évi 300 millió „fizikai” látogató), ezért, mond-
hatni, naponta megméretnek az olvasó publikum
részéről. Helyként és szolgáltató üzemként, s
akár a látogatók lakásával összemért komfort és
felszereltség (gépesítettség) szempontjából is.

A közkönyvtárakat manapság két veszély fenye-
geti: egy belső és egy külső. Utóbbi főként abból
adódik, hogy az információs társadalom lenyű-
göző tempóban halad egy új kommunikációs és
digitális forradalom felé, amelynek ember- és
közösségformáló ereje alig belátható átalakulá-
sokat mutat máris, – és még jóval nagyobbakat
ígér. Az ifjú nemzedék körében tapasztalható
jelenségek erről pontosan tudósítanak. Egyes
szociálpszichológusok már új emberi mutációt
emlegetnek ...

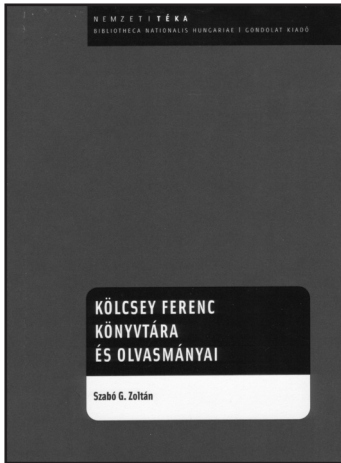
A könyvtár új felfogását kell kialakítanunk, hogy
ne fenyegetésként éljük meg a technológia által
generált átalakulásokat. Az angol jól követhető
szójátékkal utal e fogalmi változásra: a könyv-
tár ne egyszerűen *hely* (place) legyen, ahová be
kell térni, ha valamire szükségünk van, hanem
tér (space), amely jóval többet kínál, például
távolsági *hozzáférést* digitális tartalmakhoz is.
A szerzők szerint a könyvtárosok még ragasz-
kodnak a „helyhez”, a speciális épülethez stb.

Messze nincs még kész az új könyvtárkép, de
az biztosan meghatározó, ami közel 300 éves
tradícióként élte „a” könyvtárat: ez olyan köz-
szolgáltatás, amely a tudást szolgálja, szabad
hozzáférést biztosít, elősegíti a tudományos és
társadalmi haladást, az egyenlőség és eman-
cipáció térhódítását. A másik, a belső veszély
abból fakad, hogy a könyvtár ragaszkodik a
megszokotthoz, nehezen adja fel a berögzült
technológiát és szolgáltatásokat, miközben az
érintett közösség érdeklődése már jócskán más
igényelne. Nem beszélve arról, hogy az új mű-
vek beszerzése egyre jobban visszaesik, amiből
egyenesen következik az országos közkönyvtári
állomány fokozatos elavulása (a fejezet itt utal
T. Coates 2004-es elemzésére: *Who's in charge? Responsibility for the public library service*).

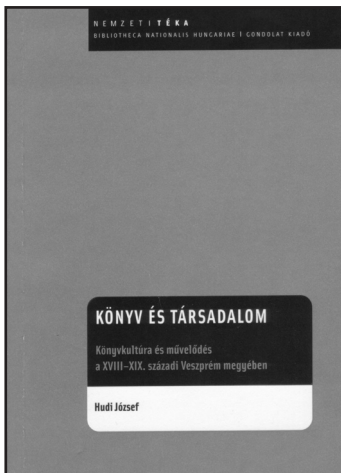
A könyvtárak jövőbeni működése nagymérték-
ben függ a könyvtárépületek helyétől, jellegétől,
alkalmasságától. A helyzet alapos megisme-
rése végett 2006-ban készített átfogó elemzés
(*Library buildings' survey: final report*, May
2006. PKF) arra a következtetésre jutott, hogy
az épületek *30%-a* egyáltalán nem felel meg a
kitűzött céloknak (nem beszélve a mozgáskor-
látozottak szempontjából való alkalmatlanság-
ról). Az új század első évtizede számos kitűnő
könyvtárépület születését hozta el. Az érdek-
lődők számára ezek (is) tanulmányozhatók a
walesi *Aberyswyth University* keretében 2004-
ben létrehozott kitűnő adatbázis ([http://www.
designinglibraries.org.uk/](http://www.designinglibraries.org.uk/)) révén, mely egyéb-
ként 1990-ig tekint vissza. A fejezet esettanul-
mányai a legérdekesebb új épületek (Brighton,
Whitechapel, Croydon stb.) szemlélését is tartal-
mazzák, sőt kitérnek néhány új amerikai épület
bemutatására is.

Rövid összegzés

Az elmúlt évszázadban az angolszász közkönyv-
tár eszméje fokozatosan idehaza is gyökeret
eresztett. Fontos arra emlékeztetni, mennyire
izgatta a célirányos és esztétikus könyvtárépü-
let gondolata előbb *Szabó Ervint* és *Gulyás Pált*,

SZABÓ G. Zoltán
Kölcsey Ferenc könyvtára és olvasmányai / Szabó G. Zoltán.–
Budapest : OSZK ; Gondolat, 2009. –182 p.
(Nemzeti téka, ISSN 1586 1163)
ISBN 978-963-200-569-0

HUDI József
Könyv és társadalom : könyvkultúra és művelődés a XVIII-XIX. századi Veszprém megyében / Hudi József. – Budapest : OSZK ; Gondolat, 2009. – 276 p.
(Nemzeti téka, ISSN 1586-1163)
ISBN 978-963-200-566-9

majd az elmúlt közel fél évszázadban – főként a hajdani KMK-ban működő – könyvtárépítési szakértőinket, *Sallai Istvánt, Papp Istvánt és Urbán Lászlót*.

A most ismertetett kötet arra buzdíthatja az új nemzedékek hazai szakértőit, hogy beható kritikával elemezzék könyvtárépítészeti helyzetünket, keressék, elemezzék további – már-már halaszthatatlan – tennivalóinkat, eközben értelmes módon merítve a gazdag brit kérdésfelvetésekből és tapasztalatokból.

Sonnevend Péter

Két történeti feldolgozás a magyar könyvkultúráról és az olvasásról

Ritkán esik meg, hogy egy éven belül két olvasástörténeti kötet is napvilágot lásson, de 2009-ben ez fordult elő az Országos Széchényi Könyvtár és a Gondolat Kiadó (most már) közös sorozatában, a *Nemzeti téka*ban, amelyben tíz év alatt húsz kötet jelent meg. (Az sem gyakori, hogy két ilyen kiváló műről készüljön *iker-ismertetés*.) Az itt bemutatásra és ajánlásra kerülő könyvek *Boka László* és *Kégli Ferenc* sorozatszerkesztők keze munkáját dicsérik. A recenzens a terjedelem adta keretek között elsősorban informatív kíván lenni, mintsem kritikus vagy elemző, mivel mind a szerzők, mind tárgyük iránt elfogult.

Az első könyv *Szabó G. Zoltán* (1943–) irodalomtudós munkája, aki az életmű gondozójaként a költő egyik legjobb ismerője. A *Kölcsey Ferenc könyvtára és olvasmányai* félszáz oldalas bevezető tanulmánya után először a Fol.Hung 1887/14. szám alatt az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában található katalógust adja közre (*A Kölcsey-könyvtár jegyzéke* fejezetben), majd *A Köl-*